

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

*

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 6

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2015

ΤΙΜΗ €10

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΠΤΗΝΟΠΑΝΙΔΑ ΚΑΙ ΦΥΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

<i>Περὶ πτηνῶν καὶ ἐνύδρων</i>	7
ΧΩΡΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ	
<i>Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα</i>	9
ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ	
<i>Καλωσόρισμα στην Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης</i>	11
ΜΕΛΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ	
<i>Χαιρετισμός εκ μέρους του Πτηνολογικού Συνδέσμου Κύπρου</i>	14
ΤΑΚΗΣ ΤΣΙΝΤΙΔΗΣ	
<i>Χαιρετισμός εκ μέρους του Φιλοδασικού Συνδέσμου Κύπρου</i>	16
ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΧΥΤΡΩΝ ΛΕΟΝΤΙΟΣ	
<i>Χαιρετισμός στην έκθεση «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου. Τα πουλιά του δάσους»</i>	18
ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ	
<i>Η έκθεση «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου»</i>	21

ΒΑΣΟΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ	
Πουλιά και δένδρα στην αρχαία Κυπριακή κεραμική και αγγειογραφία	27
ΖΑΚΛΙΝ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ	
Η Κυρά με το περιστέρι.....	48
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ	
Εικόνες από τον κόσμο τών πουλιών τής Κύπρου.....	63
ΣΑΒΒΑΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ	
Η πτηνοπανίδα της Κύπρου.....	89
ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΟΥΛΙΑΣ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ	
Στα ίχνη των λατρευτικών κειμηλίων των Μονών Αποστόλου Ανδρέα Καρπασίας και Αγίου Σπυρίδωνα Τρεμετουσιάς.....	102
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ	
Μέσα από τα μάτια των παιδιών.....	129
Τεχνητός φωτισμός στο παλαιό οινοποιείο «Ρογιά» της Μονής Χρυσορρογιατίσσης	137

ΠΕΡΙ ΠΤΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΥΔΡΩΝ

Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς, ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετὰ καὶ θηρία κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. (...) Εἰσὶ μέντοι γενῶν διαφοραὶ μυρίαὶ καὶ ἐν τοῖς ὄρνεσιν, ἅς ἐάν τις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπίη καθ' ὃν ἐν μέρει καὶ τῆς τῶν ἰχθύων ἐξετάσεως ἐφησάμεθα, εὐρήσει ἐν μὲν ὄνομα τῶν πετεινῶν, μυρίας δὲ ἐν τούτοις διαφορὰς ἐν τε τοῖς μεγέθεσι καὶ ἐν τοῖς σχήμασι καὶ ἐν ταῖς χροαῖς· καὶ κατὰ τοὺς βίους, καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὰ ἦθη, ἀμύθητον οὖσαν αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλα παραλλαγὴν. Ἦδη μὲν οὖν τινες ἐπειράθησαν καὶ ὀνοματοποιίαις χρῆσασθαι, ἴν', ὥσπερ διὰ καυτήρων τινῶν τῆς ἀσυνήθους καὶ ξένης ὀνομασίας, τὸ ἰδίωμα ἐκάστου γένους ἐπιγινώσκη

Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν ζῶσων, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπὶ μὲν τῆς γῆς ἐκελεύσθη πετάσθαι, διὰ τὸ πᾶσι τὴν τροφήν ἀπὸ τῆς γῆς ὑπάρχειν· Κατὰ δὲ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, ὡς προλαβόντες ἀποδεδώκαμεν, οὐρανοῦ ἐνταῦθα παρὰ τὸ ὄρασθαι τοῦ ἀέρος προσειρημένου· στερεώματος δέ, διὰ τὸ πυκνότερόν πως εἶναι, συγκρίσει τοῦ αἰθερίου σώματος, καὶ μᾶλλον πεπιλημένον ταῖς κάτωθεν ἀναφοραῖς τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα. Ἐχεις οὖν οὐρανὸν διακεκοσμημένον, γῆν κεκαλλωπισμένην, θάλασαν εὐθηνουμένην τοῖς οἰκείοις γεννήμασιν, ἀέρα πλήρη τῶν διπταμένων αὐτὸν ὀρνίθων. Πάντα προστάγματι Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραχθέντα, καὶ ὅσα ὁ λόγος παρῆκε νῦν, τὴν ἐπὶ πλεῖον ἐν τούτοις διατριβὴν ἐκκλίνων, ὡς ἂν μὴ δόξη ὑπερεκπίπτειν τοῦ μέτρου, κατὰ σεαυτὸν συλλογισάμενος, ὅγε φιλόπονος, τὴν ἐν ἅπασιν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καταμανθάνων, μὴ λήξης ποτὲ τοῦ θαύματος, μηδὲ τοῦ διὰ πάσης τῆς κτίσεως δοξάζειν τὸν ποιητὴν.

Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, 9.

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Το Κέντρο Εικονολογίας της
Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης,
ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου
και ο Φιλοδασικός Σύνδεσμος Κύπρου
σας προσκαλούν στην εκδήλωση με θέμα

ΠΤΗΝΟΠΑΝΙΔΑ ΚΑΙ ΦΥΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Η εκδήλωση περιλαμβάνει εγκαίνια φωτογραφικής
έκθεσης με θέμα

*Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου:
Τα πουλιά του δάσους*

και διάλεξη του καθηγητή Βάσου Καραγιώργη με θέμα
*Πουλιά και δένδρα στην αρχαία κυπριακή
κεραμική και αγγειογραφία.*

Η έκθεση οργανώνεται από το
Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας
και τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου.

Χορηγός της εκδήλωσης
το Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης»

Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης,
Σάββατο 4 Οκτωβρίου 2014, 10:30 π.μ.

6:30 - 9:00 π.μ. Θεία Λειτουργία που θα τελεσθεί
από τον Χωρεπίσκοπο Αρσινόης κ.κ. Νεκτάριο.

Π.Α. 22 667706 έως 25.9.2014

Ανδρέας Φούλιας - Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου

ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΩΝ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ
ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΤΡΕΜΕΤΟΥΣΙΑΣ

Το παρόν κείμενο¹ είναι το αποτέλεσμα έρευνας για εντοπισμό φορητών εικόνων και λατρευτικών κειμηλίων δύο σημαντικών μονών της κατεχόμενης Κύπρου, που αποτέλεσαν για αιώνες φάρους πίστης και πολιτισμού, δηλαδή της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία και της Μονής του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά. Η τουρκική εισβολή και κατοχή μεγάλου τμήματος του νησιού από το 1974 είχε ως αποτέλεσμα το μαρασμό των δύο μονών, όπως και τόσων άλλων, καθώς και την εξαφάνιση, κλοπή ή κατάσχεση πλείστων όσων κινητών αντικειμένων τους. Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα,² στο ανατολικό άκρο της χερσονήσου της Καρπασίας είναι για τους Κυπρίους μοναδικό και προσφιλές προσκύνημα όπου για αιώνες αποτέλεσε και αποτελεί, μαζί με την Παναγία του Κύκκου, τα δύο επιφανέστερα μνημεία ορόσημα της κυπριακής θρησκευτι-

1. Μέρος του φωτογραφικού υλικού, το οποίο δημοσιεύεται εδώ με τα κειμήλια των μονών του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά και του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία, έχει παρουσιαστεί σε πρώτη μορφή σε άρθρα στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* στις 15.12.13 («Αναζητώντας τις 145 εικόνες της μονής του Αγίου Σπυρίδωνα», σελ. 1 και 17) και στις 24.11.2014 («Στα ίχνη της εικόνας του Αποστόλου Ανδρέα», σελ. 1 και 17) αντίστοιχα.

2. Για τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα και τα κειμήλιά της βλ. Ν. Κυριαζής, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950, 17-18· Ι. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας. Έκδοσις πανηγυρική διά την εκατονταετηρίδα της εν Κύπρω Ιεράς αυτού μονής και διά την επίσκεψιν της τιμίας αυτού κάρας από τας Πάτρας εις την μεγαλόνησον*, Λευκωσία 1967· Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας. Εικόνες και κειμήλια από την Κύπρο*, Κατάλογος Εκθέσεως, Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Πατρέων 02.11-06.12.2007, Λευκωσία 2007· Κ. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, Λευκωσία 2009· Α. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Λευκωσία 2010, 404-409.

Εικ. 1: Εικόνες και λατρευτικά κειμήλια της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία μετά την κατάσχεσή τους το 1991 (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 2: Απόστολος Ανδρέας (1886). Από την ομώνυμη μονή στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 3: Παναγία Ελεούσα (1866). Από τη Μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

κότητας. Το μοναδικό φωτογραφικό υλικό που παρουσιάζουμε αφορά στα κειμήλια που προέρχονται από την τουρκοκρατούμενη από το 1974 Μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία, τα οποία τον Ιανουάριο του 1991 είχαν κατασχέσει οι κατοχικές αρχές.³

Οι φωτογραφίες με τα λατρευτικά κειμήλια (εικ. 1, 2, 3), τα σχετικά έγγραφα, καθώς και δίγλωσση έκδοση των κατοχικών αρχών του 1992 με τίτλο, *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Nicosia 1992 (εικ. 4, 5, 6), τεκμηριώνουν και αποδεικνύουν όχι μόνο την προέλευση, αλλά και την παράνομη κατάσχεση των σημαντικών χριστιανικών αυτών λατρευτικών κειμηλίων από τους κατόχους των Καρπασίτες εγκλωβισμένους, οι οποίοι προσπάθησαν να τα διασώσουν.⁴

Αρχικά, τα κατασχεθέντα λατρευτικά κειμήλια τοποθετήθηκαν στο Kumarcilar Khan⁵ (χάνι των Χαρτοπαικτών) στη Λευκωσία, το οποίο χρησίμευε τότε ως αποθήκη του λεγομένου Τμήματος Αρχαιοτήτων. Ακολούθως μεταφέρθηκαν στο Κάστρο της Κερύνειας, όπου σύμφωνα με έγκυρες πηγές, παραμένουν μέχρι και σήμερα θεωρούμενα από τις κατοχικές αρχές ως λάφυρα πολέμου.⁶ Στο Κάστρο, άλλωστε, παραμένουν και εκατοντάδες άλλες εικόνες και κειμήλια,

3. Πρβλ. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 43. Η εικόνα των Αγίων Πάντων, η οποία κατασχέθηκε επίσης δεν εικονίζεται στη φωτογραφία.

4. Οι εικόνες και τα ιερά σκεύη στις φωτογραφίες βρίσκονται πρόχειρα ακουμπισμένα στο δάπεδο και σε τοίχο για να φωτογραφηθούν. Σύμφωνα με τον Νίκο Φαλά, πρόεδρο της Συντονιστικής Επιτροπής Καρπασίας, στις 16 Ιανουαρίου 1991 ο μ. Νίκος Πτωχόπουλος, γραμματέας για εξήντα χρόνια της μονής, αναγκάστηκε να παραδώσει τις εικόνες στην αστυνομία των κατοχικών αρχών, με σκοπό να μην χαθούν, οπότε υπογράφηκε πρακτικό παράδοσης στην παρουσία των Ηνωμένων Εθνών, τους οποίους ο Πτωχόπουλος είχε προηγουμένως καλέσει. Όπως του ελέγχθη οι εικόνες θα μεταφέρονταν και θα εκτίθεντο σε μουσείο στη Λευκωσία.

5. T. Bağışkan, *Ottoman, Islamic and Islamised monuments in Cyprus*, Nicosia 2009, 456-458.

6. Από τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα προέρχεται και εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (16ος αιώνας), η οποία φυλασσόταν στην Αρχιεπισκοπή πριν από το 1974. Σήμερα εκτίθεται στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Βλ. σχετικά Α. Papageorgiou, *Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1969, 71: τον οποίο ανα-

τα οποία προέρχονται από τους βεβηλωμένους και λεηλατημένους ναούς της κατεχόμενης γης μας.⁷ Στην εικ. 1 απεικονίζονται 16 αντικείμενα, που αναφέρονται και στα έγγραφα των κατοχικών αρχών.

Η θαυματουργή εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα (110x73 εκ.) (εικ. 2), η οποία αγιογραφήθηκε πιθανώς το 1866 αφιερώθηκε από τον κτήτορα της μονής Οικονόμο Ιωάννη (1827-1909).⁸ Η εικόνα έφερε αργυρεπίχρωση επένδυση του έτους 1886.⁹ Στην επένδυση ο Πρωτόκλητος παριστάνεται ένθρονος να ευλογεί και να κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Στη βάση της εικόνας εικονίζονται επτά σκηνές από το Βίο του. Χαμηλά υπάρχει άνοιγμα (ομφαλός) για προσκύνηση της εικόνας από τους πιστούς. Στη θυρίδα του ομφαλού απεικονίζεται ο απόστολος Ανδρέας να κρατά μεγάλο σταυρό και ευαγγέλιο. Σύμφωνα με συνοδευτική επιγραφή, το αργυρεπίχρσο κάλυμμα της εικόνας κατασκευάστηκε το 1886 στο εργαστήρι του Χριστοφάκη Μαγγανή στη Λευκωσία, με δαπάνη του π. Ιωάννη: «ΔΕΗΘΗΤΙ ΑΓΙΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΜΕΤΑ ΠΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΑΥΤΟΥ 1886».¹⁰

Η επένδυση της εικόνας αποτελεί δωρεά του ζάμπλουτου Κωνσταντίνου Μαυρομάτη από τη Σαλαμιού της Πάφου, μεγάλου ευεργέτη της μονής, ο οποίος κατοικούσε και δραστηριοποιόταν επαγγελματικά στη Μερσίνα της Μικράς Ασίας. Ο Μαυρομάτης, σύμφωνα με τον ιερομόναχο Ανδρέα Πέτρου (1852-1938) της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα, απέστειλε δέκα οκάδες αργυρά νομίσματα, μετζήτια

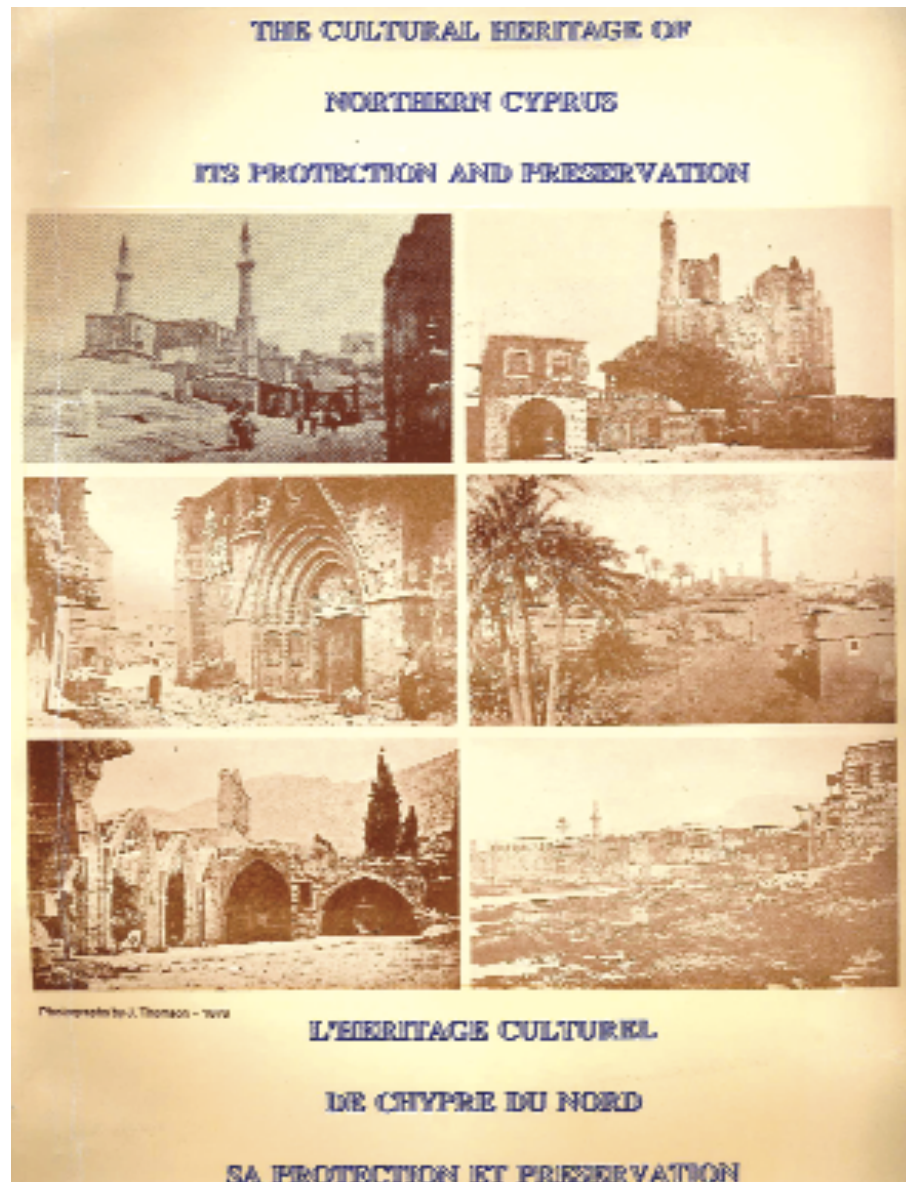
φέρει ως Αρχάγγελο Γαβριήλ, Ι. Ηλιάδης, «Αρχάγγελος Μιχαήλ», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 42.

7. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 1-15.

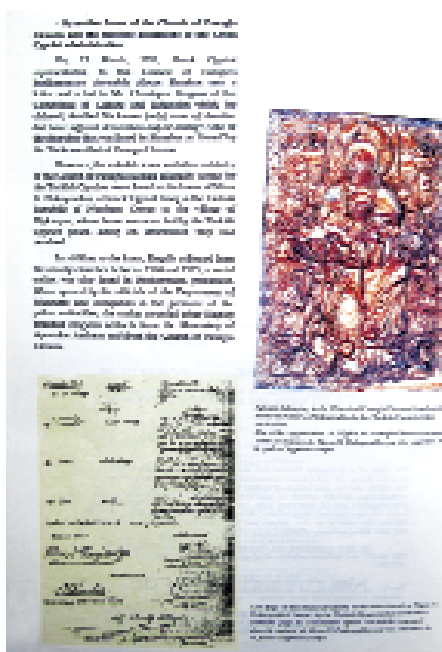
8. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 42.

9. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), vi, 11-12· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Καρτ-ποστάλ Εικόνα Αποστόλου Ανδρέου», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 51· Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 44· Μ. Στυλιανού, *Απόστολος Ανδρέας. Ο Πρωτόκλητος μαθητής του Κυρίου*, Λευκωσία 2010, 128-130.

10. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 42, υποσ. 51. Η εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα τυπώθηκε το 1967 σε καρτ ποστάλ από τον εξ Αμμοχώστου τυπογράφο Τάκη Γεωργίου και διατέθηκε στους χιλιάδες προσκυνητές, που επισκέπτονταν τη μονή πριν από την τουρκική εισβολή.

Εικ. 4: *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Nicosia 1992 (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 4-6: *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Λευκωσία 1992. Αναφέρεται στην κατάσχεση εικόνων και λατρευτικών κειμηλίων της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

και ρουπίες, με τα οποία κατασκευάστηκε η επένδυση της εικόνας.¹¹

Στην ίδια φωτογραφία φαίνεται και η εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας (εικ. 1, 3), η οποία σύμφωνα με συνοδευτική επιγραφή κατασκευάστηκε το 1866, «Δι' εξόδων Μάρκου Πρ(εσβυτέρου) και Αγνής και των τέκνων».¹² Στην εικόνα της Ελεούσας, η Θεοτόκος παριστάνεται Ένθρονη Βρεφοκρατούσα στον εικονογραφικό τύπο *Άνωθεν οι Προφήτες*.¹³ Η ζωγραφική των προσώπων ακολουθεί την

11. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 26-27, 42, 314.

12. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 13.

13. Κ. Καλοκύρης, *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972, 191-194.

τεχνοτροπία της σχολής του Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός.¹⁴ Πρόκειται πιθανώς για την προσκυνηματική εικόνα του ημιερειπωμένου σήμερα μετοχίου της Παναγίας Ελεούσας στην Καρπασία, το οποίο πριν περιέλθει στη δικαιοδοσία της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα ανήκε στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά.¹⁵

Η εικόνα της Ελεούσας φυλασσόταν στο καθολικό της ακριτικής μονής και λιτανευόταν κατά την εορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου, οπότε η μονή πανηγύριζε τα εγκαίνια του καθολικού της, που έγιναν το 1867 από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο (1865-1900),¹⁶ σύμφωνα με επιγραφή στο εσωτερικό υπέρθυρο της βόρειας πύλης της εκκλησίας.

Στην εικ. 1 φαίνονται επίσης και τα αργυρά ιερά σκεύη της μονής:

Το αρτοφόριο σε σχήμα τρουλλαίου ναού (με μισάνοικτη τη θυρίδα του στη φωτογραφία), στο οποίο παριστάνονται ο Χριστός στη θυρίδα και οι απόστολοι κάτω από τόξα, προφανώς ο Μυστικός Δείπνος.¹⁷ Επίσης διακρίνονται δύο άγια ποτήρια με τα καλύμματά

14. Για τη Σχολή Ιωάννου Κορνάρου βλ. ενδεικτικά Σ. Σοφοκλέους, «Ο ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος και η σχολή του», *Αρχαιολογία* 25 (1987) 64-70· Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη, «Χειρ ἡν ζωγράφου Ιωάννου Κρητός εν τη μονή της Κύκκου», Στ. Περδίκης (Επιμ.), Πρακτικά Συνεδρίου, «*Η Ιερά Μονή Κύκκου στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη*», Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2001, 313-386· Ι. Ηλιάδης, «Ο Κρητικός ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος – Ένα αργυρεπίχρυσο κάλυμμα ευαγγελίου στην Κύπρο (1806)», Μ. Ανδριανάκης - Ερ. Καφωμένος (Επιμ.), *Πεπραγμένα Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006), Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδος (Αρχαιολογία – Ιστορία της Τέχνης – Γλώσσα & Λογοτεχνία)*, Χανιά 2011, Β.3, 213-234· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Μεταβυζαντινή μνημειακή ζωγραφική της Κύπρου (αρχές 18ου – αρχές 20ού αιώνα», Α. Μαραγκού - Γ. Γεωργής - Τρ. Ε. Σκλαβενίτης - Κ. Σπ. Στάικος (εκδοτική επιτροπή), *Κύπρος. Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2007, 431-461.

15. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 395-396.

16. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 23.

17. Αργυρό αρτοφόριο με παρόμοια διακόσμηση υπάρχει στη μονή του Κύκκου, έργο του 1807 (βλ. Στ. Περδίκης, «*Μεταλλοτεχνία*», *Ιερά Μονή Κύκκου. Εικόν ανεσπέρου φωτός*, Αθήνα 2010, 435), και στο ναό της Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία, έργο του 1932 (βλ. π. Νικόλαος Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου*, Ιστορικό Λεύκωμα, Λευκωσία 2002, 115). Αθήβολα με Αποστόλους που προορίζονταν να κοσμήσουν αρτοφόρια υπάρχουν στην αδημοσίευτη συλλογή του χρυσοχόου Γ. Στεφανίδη.

τους και κάλυμμα αγίου δισκαρίου (με τον Χριστό και τους Τρεις Ιεράρχες),¹⁸ καθώς και δύο ευαγγέλια. Τα καλύμματα του ενός ευαγγελίου (39x29 εκ.) είναι εξ ολοκλήρου καλυμμένα με αργυρεπίχρυση επένδυση. Στη μια όψη απεικονίζονται η Σταύρωση του Χριστού, οι Ευαγγελιστές και έντεκα σκηνές από το Θείο Πάθος. Στην άλλη όψη του ευαγγελίου παριστάνονται η Ανάσταση, οι Ευαγγελιστές και τα ένδεκα Εωθινά. Το έργο υπογράφουν το 1918 ο ζωγράφος Παρθένιος Κυριακίδης¹⁹ (ο οποίος έκανε το σχέδιο) και ο χρυσοχόος Θεόδωρος (ο οποίος κατασκεύασε τις μεταλλικές επενδύσεις).²⁰

Το δεύτερο ευαγγέλιο (35x26 εκ.) φέρει βελούδινα καλύμματα γαλάζιου χρώματος με την Ανάσταση και τους τέσσερις Ευαγγελιστές, ενώ στην άλλη όψη εικονίζεται η Σταύρωση. Το ευαγγέλιο αποτελεί δωρεά του κτήτορα της μονής π. Ιωάννη Οικονόμου και κατασκευάστηκε το 1867.²¹ Το γαλάζιο χρώμα σε άμφια, διακοσμήσεις κ.λπ. είθισται να μπαίνει κατά τις εορτές της Παναγίας. Συνεπώς, το ευαγγέλιο θα ήταν σε χρήση κατά την εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου τον Δεκαπενταύγουστο, οπότε εορτάζονταν τα εγκαίνια του καθολικού της μονής. Στην ίδια φωτογραφία φαίνονται ο λιτανευτικός σταυρός και τα εξαπτέρυγα, χωρίς όμως τα κοντάρια τους. Επίσης στην ίδια φωτογραφία, ακουμπισμένα πρόχειρα σε ηλεκτρονικό ενισχυτή, είναι μικρή αργυρεπίχρυση εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα και βιβλιόσχημη λειψανοθήκη (ως Βίβλος αναφέρεται στο έγγραφο των κατοχικών αρχών). Στη λειψανοθήκη εικονίζεται στη μια πλευρά ο Απόστολος Ανδρέας να κρατά ευαγγέλιο και να ευλογεί, ενώ στην άλλη πλευρά η Παναγία Ελεούσα του Κύκκου με τον απόστολο Λουκά και τον άγιο Χαράλαμπο.²² Στις γωνίες εικονίζονται

18. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

19. Παπαγεωργίου, *Η αναγεννησιακή αγιογραφία στην Κύπρο*, τέλη 19ου και 20ός αιώνας, Λευκωσία, 2010, 51-53.

20. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

21. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

22. Χρ. Χατζηχριστοδούλου - Κ. Γερασίμου, «Μεταβυζαντινές εικόνες με την παράσταση της Παναγίας του Κύκκου», *Πρακτικά Συνεδρίου*, ό.π. (σημ. 14), 45-81, ιδίως 56, 60, 63, 68, 70, 80-81.

οι τέσσερις Ευαγγελιστές και στη ράχη της λειψανοθήκης τέσσερα εξάπτερυγα. Η λειψανοθήκη περιείχε στο μέσο ασημένιο σταυρό και ιερά λείψανα των αγίων Χαραλάμπους, Γεωργίου, Θεοδώρου, Βαρβάρας και Ευφημίας. Κατασκευάστηκε, σύμφωνα με επιγραφή, με δαπάνη της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα επί επιστασίας π. Ιωάννη Οικονόμου το 1876.²³ Στην εσωτερική πλευρά του καλύμματος είναι ζωγραφισμένος ο απόστολος Ανδρέας να κρατά ευαγγέλιο και να ευλογεί.²⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ασημένιο θυμιατήρι, το ίδιο με το οποίο εικονίζεται σε φωτογραφία του 1967 να θυμιατίζει τις εικόνες του τέμπλου ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ', κατά την πρώτη μεταφορά από την Πάτρα της τιμίας κάρας του Αγίου, τη χρονιά εκείνη.²⁵ Άλλη ασημένια εικόνα με αδιάγνωστο ένθρονο άγιο που ευλογεί, ίσως τον Ανδρέα, ήταν τοποθετημένη για προστασία εντός ξύλινου κιβωτίου με τζάμι.

Στα έγγραφα, τα οποία δημοσιεύθηκαν στην προπαγανδιστική έκδοση του 1992 (εικ. 4-6), απεικονίζονται ακόμη τρεις εικόνες (εικ. 6) από τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα και το μετόχι της Ελεούσας, τις οποίες κατάσχισαν οι Τούρκοι. Η πρώτη εικόνα απεικονίζει τη Βάπτισμα του Χριστού, η δεύτερη τον Επιτάφιο Θρήνο²⁶ και η τρίτη ασημένια εικόνα της Παναγίας. Όλες οι εικόνες χρονολογούνται στο 19ο αιώνα. Στην ασημένια εικόνα η Θεοτόκος παρουσιάζεται στον εικονογραφικό τύπο της Πλατυτέρας των Ουρανών, δεόμενη με το Νήπιο Χριστό μπροστά στο στήθος να ευλογεί με τα δύο χέρια.²⁷ Μπροστά στο στήθος του Χριστού απεικονίζεται σφαίρα, που θυμίζει τον εικονογραφικό τύπο του Χριστού Παντοκράτορα. Στο κάτω μέρος υπάρχει μεγαλογράμματη ελληνική επιγραφή, η οποία αναφέρει: «ΚΤΗΜΑ ΕΛΕΟΥΣΑΣ ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ».

23. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 41-42.

24. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

25. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Η μεταφορά από την Πάτρα στην Κύπρο το 1967 της τιμίας κάρας του Αποστόλου Ανδρέου το 1967», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 17-19, ιδίως 19.

26. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

27. Κ. Καλοκύρης, *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π. (σημ. 13), 56-59· Νικόλαος Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου*, 96.

Τον Αύγουστο του 1974 η αρχαία μονή του Αγίου Σπυρίδωνα στο χωριό Τρεμετουσιά (αρχαία Τριμιθούντα)²⁸ της επαρχίας Λάρνακος καταλήφθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα. Η πλουσιότατη σε λατρευτικά κειμήλια και εικόνες μονή μετατράπηκε σε στρατόπεδο του τουρκικού στρατού κατοχής (εικ. 7) καταφέροντας πλήγμα στο βυζαντινό πολιτισμό και κληρονομιά της Κύπρου, αφού αυτή λειτουργούσε ως Κέντρο Συντήρησης Εικόνων και Χειρογράφων, υπό τη διεύθυνση του αρχιμανδρίτη Διονυσίου (τότε καθηγουμένου της Μονής Παναγίας Χρυσορογιατίσσης στην Πάφο).²⁹ Στη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνα είχαν μαζευτεί πριν το 1974 πολύτιμα κειμήλια, περίπου 145 εικόνες και χειρόγραφα από όλη την Κύπρο, που χρειάζονταν συντήρηση. Το εν πολλοίς άγνωστο και σημαντικό από κάθε άποψη φωτογραφικό υλικό, το οποίο δημοσιεύεται εδώ, ρίχνει φως, στη μετά το 1974 κατάσταση της μονής του Αγίου Σπυρίδωνα, αλλά κυρίως των κειμηλίων που υπήρχαν για συντήρηση εκεί.³⁰

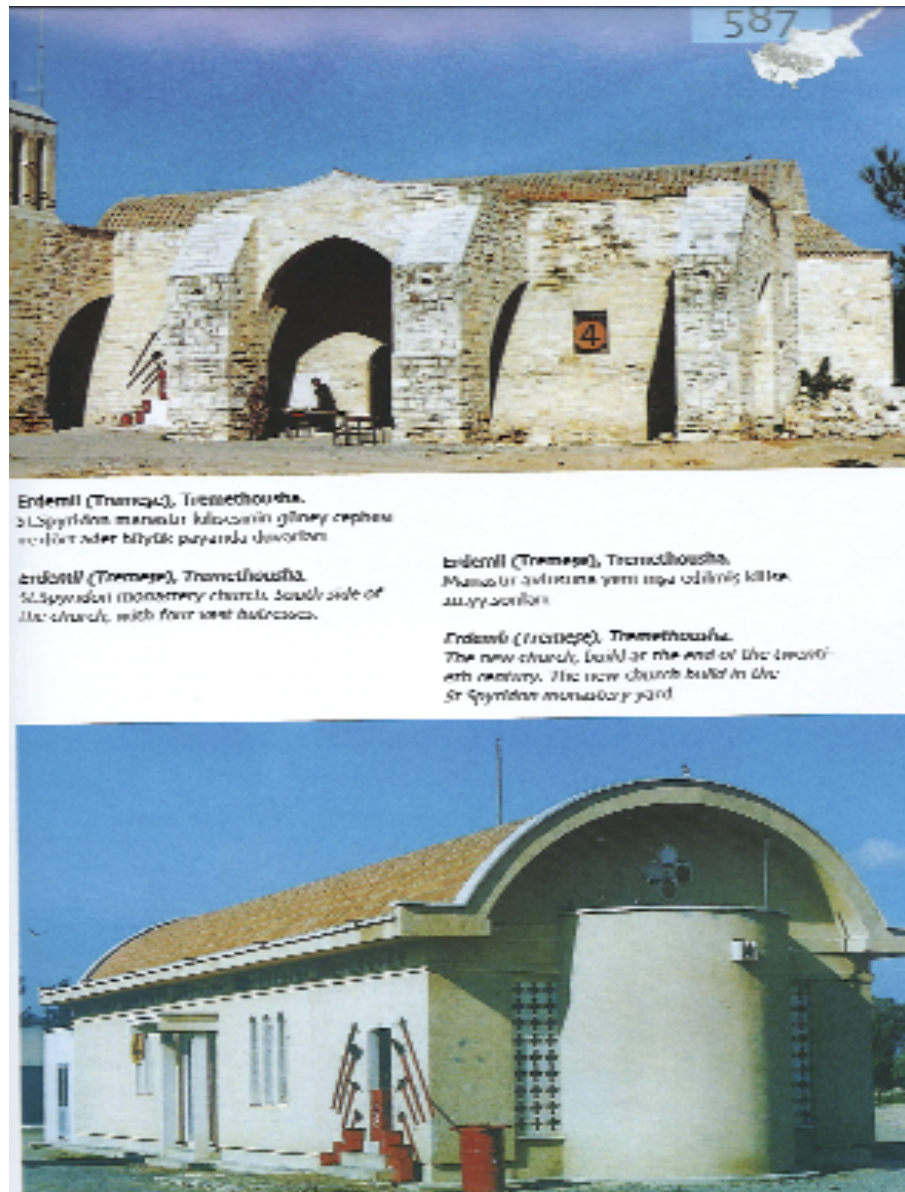
Η Μονή του Αγίου Σπυρίδωνα αποτελεί την έδρα της Μητροπόλεως Τριμιθούντος, η οποία λόγω της τουρκικής κατοχής της Τρεμετουσιάς εδρεύει προσωρινά στο Δάλι. Η μονή είναι μία από τις παλαιότερες νησιού και συνδέεται με την εκεί αρχιερατεία του ομώνυμου θαυματουργού Κυπρίου αγίου, ο οποίος έζησε περίπου από το 270 έως το 348. Κατά την εορτή του αγίου στις 12 Δεκεμβρίου γινόταν στην Τρεμετουσιά μία από τις μεγαλύτερες εμποροπανηγύρεις της Κύπρου.

Κατά τα έτη 1965-1966 έγιναν στη μονή επισκευαστικές εργασίες και περιορισμένης έκτασης αρχαιολογικές ανασκαφές από το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Δημοκρατίας υπό τη διεύθυνση του Αθανάσιου Πα-

28. Α. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 30 (1966) 17-33.

29. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 449.

30. Οι φωτογραφίες με τον αριθμό 7-8 πρωτοδημοσιεύτηκαν στο δίγλωσσο προπαγανδιστικό βιβλίο του τουρκοκύπριου I. Yapicioglu, *Kuzey Kıbrıs' taki. Basilika-Katedral-Manastir, Kilise ve Şapeller, Basilicas-Cathedrals-Monasteries-Churches and Chapels in North Cyprus*, Izmir 2007, τ. 2, 586-588.

Εικ. 7: Ο παλιός και ο νέος ναός του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετούσια, μετά το 1974 (από Γιαρτσιόγλου, Kuzey Kibris' taki).

Εικ. 8: Άποψη του καθολικού του Αγίου Σπυρίδωνα από νοτιοανατολικά (αρχείο συγγραφέων).

παγεωργίου.³¹ Τα αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαίωσαν την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής του τέλους του 4ου ή των αρχών του 5ου αιώνα, η οποία σωζόταν στις 14 Δεκεμβρίου του 655, όταν ο επίσκοπος Πάφου Θεόδωρος εκφώνησε λόγο για το Βίο του αγίου Σπυρίδωνος ενώπιον Κυπρίων επισκόπων και του αρχιεπισκόπου Κρήτης Παύλου.³² Η σημαντική αυτή μαρτυρία τεκμηριώνει ότι η μονή συνέχισε να λειτουργεί παρά τις προηγηθείσες δύο αραβικές επιδρομές του 649 και 653, ενώ πολυσήμαντη είναι και η παρουσία του αρχιεπισκόπου Κρήτης κατά την έκρυθμη αυτή περίοδο.

Σημαντικό εύρημα των ανασκαφών αποτέλεσε το παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό δάπεδο του μέσου κλίτους της βασιλικής, που έφερε ελληνική επιγραφή και διάλιθο σταυρό.³³ Δυστυχώς δεν κατέστη

31. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 17-33.

32. P. Van den Ven (εκδ.), *La légende de S. Spyridon évêque de Trimithonte*, Louvain 1953, 89.

33. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 24· Σ. Πελεκανίδης, Π. Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος*, 1, Νησιωτική Ελλάς, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1988, 142-143· I. Nikolaou, "The Transition from Paganism to Christianity as revealed in the Mosaic Inscriptions of Cyprus," J. Herrin, M. Mullett, C. Otten-Froux (eds), *Mosaic, Festschrift for A.H.S. Megaw*, British School at Athens

δυνατό να γνωρίζουμε σήμερα την κατάσταση διατήρησής του, αφού απαγορεύεται η είσοδος στο μοναστηριακό συγκρότημα. Το υφιστάμενο δίκλιτο καθολικό της μονής, που σήμερα χρησιμοποιείται πιθανότατα ως αποθήκη πυρομαχικών, είναι κτισμένο πάνω στα ερείπια των προηγούμενων φάσεων του ναού και χρονολογείται στο 18ο αιώνα.³⁴ Εξάλλου από το προαναφερθέν βιβλίο που δημοσιεύτηκε στα κατεχόμενα το 2007 πιστοποιείται η χρήση του καθολικού της μονής από τον κατοχικό στρατό.³⁵ Το βόρειο κλίτος του καθολικού καταλήγει ανατολικά σε ημικυκλική αφίδα (εικ. 9),³⁶ ενώ εντός του νοτίου κλίτους, το οποίο καταλήγει σε ευθύγραμμο τοίχο, βρισκόταν ακόσμητη μαρμάρινη σαρκοφάγος που πιστεύεται ως ο τάφος του αγίου Σπυρίδωνος. Η σαρκοφάγος ήταν κενή αφού το άφθαρτο ιερό λείψανο του αγίου είχε μετακομιστεί στην Κωνσταντινούπολη, ήδη από τον 7ο αιώνα, για να διαφυλαχτεί από τις αραβικές επιδρομές. Σήμερα το ιερό λείψανο θησαυρίζεται στον ομώνυμο ναό στην πόλη της Κέρκυρας, της οποίας θεωρείται πολιούχος και προστάτης. Σε μία από τις φωτογραφίες παρουσιάζεται η σαρκοφάγος του αγίου (εικ. 10),³⁷ η οποία βρισκόταν τουλάχιστον μέχρι το 1996 στη θέση της. Στο κάλυμμά της υπάρχει οπή,³⁸ όπου οι πιστοί συνήθιζαν να

Studies 8, London 2001, 13-17, βλ. και *Εικονοστάσιον* 4, 96.

34. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 18.

35. Yapicioglu, *Kuzey Kibris' taki*, ό.π. (σημ. 30), 587.

36. Στη φωτογραφία εικονίζεται διαταραγμένο οικοδομικό υλικό στην ανατολική πλευρά του ναού, το οποίο δεν γνωρίζουμε από πού προέρχεται.

37. Α. Μ. Φούλιας, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649-965)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2011, 161.

38. Οπή υπάρχει και στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου του αποστόλου Βαρνάβα στη βασιλική του στην Έγκωμη Αμμοχώστου, βλ. Γ. Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου*, Α', Λεύκωμα, Αθήνα 1935, πίν. 17α, όπως και στη λάρνακα, που παλαιότερα πιστευόταν ως ανήκουσα στον άγιο Λάζαρο στη Λάρνακα, βλ. G. Jeffery, "The Carmelite Church at Famagusta, Cyprus and the Byzantine Churches of Cyprus," *Proceedings of the Society of Antiquaries* 28, 1915-1916, 123, εικ. 17. Α. Papageorgiou and A. Foulis, "L' architecture tombale à Chypre (du Ier au Xe siècle)," D. Michaelides, M. Parani (eds.), *The Archaeology of Late Antique and Byzantine Cyprus (4th-12th cent. AD)*, Nicosie, Oct. 2012, Cahiers du Centre d' Etudes chypriotes 43 (2013), 210-211. Γενικά για τη χρήση των οπών σε τάφους και σαρκοφάγους βλ. Α. Ι. Φυτράκης, *Λείψανα και*

Εικ. 9: Άποψη του καθολικού από ανατολικά (αρχείο συγγραφέων).

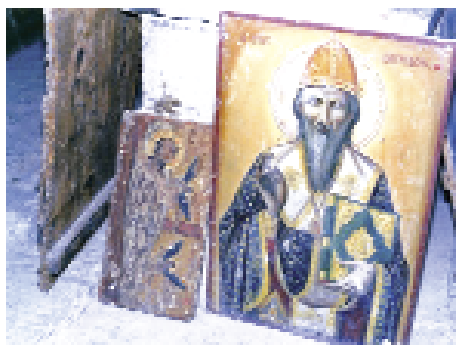
Εικ. 10: Φορητές εικόνες στον Άγιο Σπυρίδωνα (αρχείο συγγραφέων).

ακουμπούν τα αυτιά τους πιστεύοντας ότι θεραπεύονται από τις ασθένειες των αυτιών και από τα σπυράκια, κατά παρετυμολογία του ονόματος του αγίου.

Για την κατάσταση των βυζαντινών τοιχογραφιών που υπήρχαν εντός του ναού δεν γνωρίζουμε τίποτα μετά το 1974.³⁹ Για την τοι-

τάφοι μαρτύρων κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, εν Αθήναις 1955, 97-98· Ευ. Μαρκή, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους Υστερορωμαϊκούς και Παλαιοχριστιανικούς χρόνους (Μέσα του 3ου έως μέσα του 8ου αι. μ.Χ.)*, Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 2006, 206, 220-221 (αρ. 41-43). Πρβλ. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου*, Λευκωσία 2010, 39.

39. Για την εικονογραφία του αγίου Σπυρίδωνος βλ. C. Weigert, "Spyridon (Spiridon) von Trimithon Bisch," *LCI* 8, 387-388· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στην απεικόνιση του αγίου Σπυρίδωνος, επισκόπου Τριμιθούντος της Κύπρου και η σχέση του με την επτανησιακή τέχνη», *Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών. Η Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006, Πρακτικά, τόμος IV:B*, Επτανησιακός πολιτισμός (Μέρος Β'), Κύθηρα 2009, 515-553, ιδίως 516-517, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Εικ. 11: Φορητές εικόνες τοποθετημένες στη σαρκοφάγο του Αγίου Σπυριδώνα (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 12: Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα (16ος αι.), Θεοτόκος Οδηγήτρια (πιθ. 17ος αι.), Θεοτόκος Γαλακτοτροφούσα (1680). Κάτω δεξιά ο Νυμφίος (20ός αι.).

χογραφία στο τυφλό τόξο πάνω από τη νότια είσοδο του καθολικού, στην οποία απεικονίζονται ο Άγιος Σπυρίδων και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος, έργο του ζωγράφου ιερομόναχου Ιωαννικίου του 1738⁴⁰ γνωρίζουμε ότι έχει δεχτεί πυροβολισμούς.⁴¹

Στις 18 Δεκεμβρίου 1996 συντάχθηκαν από τις κατοχικές αρχές πρακτικά παραλαβής και παράδοσης των εικόνων της Μονής,⁴² στα οποία περιλαμβάνονται αναλυτικός κατάλογος των αντικειμένων, σύντομη περιγραφή και φωτογραφίες τους. Σύμφωνα με τα πρακτικά, τις 145 εικόνες που βρίσκονταν στο παλιό καθολικό, στο νέο ναό και στο Κέντρο Συντήρησης, παρέλαβαν Τουρκοκύπριοι αρχαιολόγοι, από την Πρώτη Διοίκηση του Τάγματος Πυροβολικού, και τις μετέφεραν στις αποθήκες του κάστρου της Κερύνειας. Οι εικόνες που μεταφέρθηκαν από το Κέντρο Συντήρησης βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση διότι δεν είχαν προλάβει να συντηρηθούν. Η μεταφορά

40. Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, *Κτήτορες ναών και δωρητές κειμηλίων την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (1571-1878)*, τόμοι 2, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2008, Α/Α 45.

41. Yarıcioglu, *Kuzey Kıbrıs' taki*, ό.π. (σημ. 30), 588.

42. Χατζηχριστοδούλου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στην απεικόνιση του αγίου Σπυριδώνος, επισκόπου Τριμυθούντος της Κύπρου και η σχέση του με την επτανησιακή τέχνη», ό.π. (σημ. 39), υποσ. 35.

Εικ. 13: Ένθρονη Θεοτόκος (17ος αι.), Θεοτόκος Οδηγήτρια (16ος/17ος αι.), Αρχάγγελος Μιχαήλ (18ος αι.) (αρχείο συγγραφέων).

τους στο κάστρο της Κερύνειας, όπου δεν έχουν δεχθεί καμιά συντήρηση, είναι φανερό ότι θα έχει επιδεινώσει ακόμα περισσότερο την κακή κατάστασή τους.

Στις εικ. 10-11 με τη σαρκοφάγο του αγίου, όπου πάνω στο κάλυμμα της, καθώς επίσης και στις πλευρές της και σε κτιστό πεζούλι στον τοίχο (εικ. 12, 13), τοποθετήθηκαν παρατακτικά 18 μεταβυζαντινές εικόνες κατά τη διάρκεια «καταγραφής» τους, μας δίνει την ευκαιρία να αναγνωρίσουμε και να ταυτίσουμε έργα σημαντικά για τη χριστιανική τέχνη της Κύπρου. Από αυτές ξεχωρίζουν στο κάλυμμα της σαρκοφάγου,⁴³ η Κοίμηση της Θεοτόκου από το ναό του Αγίου Μάμαντος στους Τρούλλους, κεφαλοφόρος Αγία, προφανώς η Ειρήνη, ο Ευαγγελιστής Μάρκος και ο Άγιος Βασίλειος από τη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνος και ο Ευαγγελιστής Λουκάς με το σύμβολό

43. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 19.

Εικ. 14: Ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυριδώνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

του. Σε πρώτο πλάνο βρίσκονται οι μεγάλες εικόνες του Τιμίου Προδρόμου, του Χριστού και της Θεοτόκου, η τελευταία από το Παλαιχώρι Ορεινής. Στον τοίχο, πίσω από τη σαρκοφάγο, φαίνονται από αριστερά προς τα δεξιά, εικόνα του Χριστού, η εικόνα του Αγίου Νικολάου από την ομώνυμη μονή στο Δαυλό, η εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου από τη Μονή του Αγίου Σπυριδώνος, η εικόνα της Θεοτόκου με σκηνές από τη ζωή της από τη Μονή Τοχνίου στις Μάνδρες Αμμοχώστου, εικόνα της Θεοτόκου από την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου και μια άλλη αδιάγνωστη εικόνα.

Στην εικ. 14 αποτυπώνεται το ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο της Μονής, πιθανώς του 18ου αιώνα, με όλες τις εικόνες του, δηλαδή τις δεσποτικές του Χριστού, της Θεοτόκου Οδηγήτριας, του Αγίου Σπυριδώνος (143x88 εκ., βλέπε και εικ. 15), του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και του Αγίου Νικολάου, τα Αποστολικά, δηλαδή οι Απόστολοι Ιάκω-

Εικ. 15: Άγιος Σπυρίδων (16ος αι. με μεταγενέστερες επιζωγραφίσεις). Από το καθολικό της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

βος, Θωμάς και Σίμων, Παύλος (εικ. 16), Πέτρος, Μάρκος και Λουκάς (εικ. 17), Ματθαίος, Βαρθολομαίος και Φίλιππος με το Τρίμορφο (Μικρή Δέηση) (εικ. 18) και από το Δωδεκάορτο το Γενέσιον της Θεοτόκου,⁴⁴ ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, η Μεταμόρφωση, η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, τα Εισόδια της Θεοτόκου, η Ανάσταση του Χριστού (εικ. 19-20), η Ψηλάφηση του Θωμά (εικ. 21).

Στο εικονοστάσιο υπήρχαν και εικόνες με μεμονωμένους αγίους, όπως ο Άγιος Σπυρίδων του 20ού αιώνα, οι Άγιοι Τεσσαράκοντα (εικ. 21), οι Τρεις Παίδες εν τη Καμίνω και ο προφήτης Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, οι Άγιοι Πάντες (εικ. 19), η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (49x35 εκ.) του 20ού αι. (εικ.

21), ο Άγιος Τρύφων (51.5x40 εκ.) του 19ου αιώνα (εικ. 19) και ο Άγιος Θεράπων (71x57 εκ.) πιθανώς του 17ου αιώνα⁴⁵ (εικ. 16).

Επάνω από τη δεσποτική εικόνα του Χριστού υπάρχει τοποθετημένη μικρότερη μεταβυζαντινή εικόνα του Επιταφίου Θρήνου (εικ. 14). Κάτω από την εικόνα του Χριστού ήταν τοποθετημένη στη θέση της ποδέας του εικονοστασίου εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (91x78 εκ.) πιθανώς του 16ου αιώνα (εικ. 22). Μπροστά από τις εικόνες του Χριστού και του Αγίου Σπυρίδωνος φαίνονται τα μεταλ-

44. Η εικόνα στη φωτογραφία διακρίνεται κατά το δεξιό ήμισυ.

45. Ιερομόναχος Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Χρυσοπολίτισης Λάρνακος*, Λάρνακα 2005, 183.

Εικ. 16: Απόστολοι Ιάκωβος, Θωμάς και Σίμων, Άγιος Θεράπων, Απόστολος Παύλος. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 17: Απόστολοι Παύλος, Πέτρος, Μάρκος, Λουκάς (διακρίνεται τμηματικά). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

λικά εξαπτέρυγα (εικ. 14).

Στην εικ. 12, οι εικόνες ταυτίζονται ως εξής: Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα (η εικόνα 67x69 εκ. και με το πλαίσιο 0,85x0,71 εκ.), 16ος αι. από το ναό της Παναγίας Θεοτόκου στην Κυθρέα,⁴⁶ Θεοτόκος Οδηγήτρια (77x53 εκ.), πιθανώς 17ος αιώνα από το ναό του Αγίου Επιφανίου στη Μηλιά Αμμοχώστου, Θεοτόκος Γαλακτοτροφούσα (93x65 εκ.) του 1680 από τη Μονή Παναγίας της Θεοτόκου στην Κυθρέα και αποσπασματικά διακρίνεται στην κάτω δεξιά γωνία ο Νυμφίος Χριστός (93x68,5 εκ.), 20ός αιώνας από το καθολικό της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος.

Η εικόνα της Θεοτόκου Γαλακτοτροφούσας από τη Μονή Παναγίας της Θεοτόκου στην Κυθρέα, όπως προαναφέρθηκε, ζωγραφίστηκε το 1680 και είναι ενυπόγραφο έργο του Ρεθύμνιου ζωγράφου ιερέα Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή (ΧΕΙΡ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΤΖΑΝΕ ΑΧΙΠ).⁴⁷ Πρόκειται για όψιμο έργο του Μπουνιαλή, ο οποίος

46. D. Talbot-Rice, R. Gunnis, Tamara Talbot-Rice, *The Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1937, 224-225, no. 55.

47. Στην ίδια μονή φυλασσόταν ακόμη ένα ενυπόγραφο έργο του Μπουνιαλή με την απεικόνιση του Χριστού (1680).

Εικ. 18: Απόστολοι Λουκάς, Ματθαίος, Βαρθολομαίος και Φίλιππος, Μ. Δέηση (διακρίνεται τμηματικά). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 19: Άγιοι Πάντες, Τρεις Παιδες εν τη Καμίνω και ο προφήτης Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και Άγιος Τρύφων. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

ακολουθεί ταυτόχρονα δύο διαφορετικές τεχνοτροπικές τάσεις. Η Θεοτόκος και οι Αρχάγγελοι ακολουθούν τη βυζαντινή τεχνοτροπία, ενώ ο Χριστός, ακολουθεί δυτικά πρότυπα και συγκεκριμένα ομοιάζει με τον τύπο του Χριστού που κρατούν αναγεννησιακές Μαντόνες.⁴⁸ Συγκρίνοντας φωτογραφίες του έργου πριν και μετά το 1974 παρατηρούμε εκτεταμένες φθορές στην εικόνα. Η λευκή προετοιμασία σε ορισμένα σημεία προέρχεται από το συντηρητή, του οποίου η εργασία έμεινε ημιτελής.

Στην εικ. 13 αποτυπώνονται οι ακόλουθες εικόνες: Ένθρονη Θεοτόκος (85x62 εκ.), 17ος αι., έργο ιερομονάχου Παρθενίου από την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου, Θεοτόκος Οδηγήτρια (94x64 εκ.), 16ος/17ος αι. από την Κυθρέα και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (97x36 εκ.), 18ος αιώνας, από τη Μονή του Αγίου Νικολάου στον Δαυλό.

Στην εικόνα 23 παρουσιάζεται ολόσωμος και μετωπικός ο Αρχάγγελος Μιχαήλ. Φορεί πολυτελή ενδύματα και λώρους και έχει

48. Στ. Περίδης, «Παναγία Γαλακτοτροφούσα», Κύπρος, πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 15 Οκτωβρίου - 15 Νοεμβρίου 2003, (κατάλογος έκθεσης), Λευκωσία 2003, 222-223, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

Εικ. 20: Γενέσιον της Θεοτόκου, Μεταμόρφωση Χριστού, Ύψωση Τιμίου Σταυρού, Εισόδια Θεοτόκου, Ανάσταση Χριστού. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 21: Παναγία Οδηγήτρια, Ψηλάφηση του Θωμά, Άγιοι Σαράντα, Άγιος Σπυρίδων. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

χαμηλωμένα τα φτερά του. Κρατά ράβδο και δίσκο με την απεικόνιση του Χριστού Εμμανουήλ. Πατά επάνω σε σχηματοποιημένα σύννεφα. Ο άγνωστος ζωγράφος της εικόνας ακολουθεί την τεχνοτροπία της λεγόμενης Σχολής της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου.

Στην εικόνα 24 απεικονίζεται σύμφωνα με τη συνοδευτική επιγραφή «Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ». Πρόκειται για ξύλινη εικόνα του Επιταφίου, η οποία είθισται να τοποθετείται στην αγία Τράπεζα και τη Μεγάλη Παρασκευή στον ανθοστόλιστο Επιτάφιο. Ο Χριστός παριστάνεται γυμνός και νεκρός, ξαπλωμένος σε λευκό σεντόνι, το οποίο καλύπτει μόνο τη μέση του. Τα χέρια του είναι σταυρωμένα στο ύψος της μέσης. Ως θέμα θυμίζει την Άκρα Ταπείνωση ή Αποκαθήλωση της περιόδου της Ενετοκρατίας (1489-1571).⁴⁹ Με βάση την τεχνοτροπία η εικόνα του Επιταφίου Θρήνου της Μονής του Αγίου Σπυρίδωνα μπορεί να χρονολογηθεί στο 17ο-18ο αιώνα.

Στις εικόνες που βρίσκονταν εκεί για συντήρηση, αλλά δεν φαίνονται στις φωτογραφίες, περιλαμβάνονταν μια εικόνα του Αγίου Ιωνά (111x82 εκ.) και μια εικόνα του Χριστού. Η πρώτη παρίστανε

49. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Βυζαντινό Μουσείο Πεδουλά*, Πεδουλάς 1999, 11.

Εικ. 22: Χριστός (18ος αι.) και Αρχάγγελος Μιχαήλ (16ος αι.). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 23: Αρχάγγελος Μιχαήλ (18ος αι.). Από τη Μονή του Αγίου Νικολάου στον Δαυλό.

τον Κύπριο άγιο, ο οποίος ασκήτεψε στο χωριό Πέργαμος, όπου και ο ερειπωμένος ναός του. Η εικόνα του Αγίου Ιωνά (εικ. 25) του 1690 φυλασόταν προηγουμένως στο ναό της Παναγίας στη Λύση.⁵⁰ Το πρόσωπο του αγίου είχε επιζωγραφιστεί το 19ο αιώνα από το λαϊκό ζωγράφο Παρθένιο. Η δεύτερη εικόνα, με τον Χριστό του 1680, προέρχεται από τη Μονή της Θεοτόκου στην Κυθρέα και ήταν έργο του Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή.⁵¹

50. Ε. Κουσιάπας, *Άγιοι και εξωκλήσια της Λύσης*, Λευκωσία 2004, 50.

51. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 230.

Εικ. 24: Επιτάφιος Θρήνος
(17ος/18ος αι.) Από το καθολικό
της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος
στην Τρεμετουσιά
(αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 25: Άγιος Ιωνάς (1690).
Από το ναό της Παναγίας
στη Λύση. (Κουσιάπα, Άγιοι).

Νότια του παλιού καθολικού κτίστηκε λίγα χρόνια πριν την τουρκική εισβολή μοντέρνος καμαροσκέπαστος ναός αφιερωμένος στον Άγιο Σπυρίδωνα.⁵² Ο ναός χρησιμοποιείται σήμερα ως αποθήκη. Οι χαμηλής ποιότητας φωτογραφίες που έχουμε στη διάθεσή μας δείχνουν το εσωτερικό του ναού προς ανατολάς με το εικονοστάσιο και τις εικόνες του (εικ. 26). Στο απλής κατασκευής εικονοστάσιό του υπήρχαν θέσεις για επτά δεσποτικές εικόνες και στις δύο ζώνες του επιστυλίου θέσεις για σαράντα δύο εικόνες. Το εικονοστάσιο επιστεφόταν με χαμηλό αέτωμα, στην κορυφή του οποίου ήταν τοποθετημένος σταυρός και εκατέρωθέν του τα λυπηρά με τη Θεοτόκο

52. Yarıcioglu, *Kuzey Kıbrıs' taki*, ό.π. (σημ. 30), 587.

και τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (αρ. 42-44 στη φωτογραφία). Οι δεσποτικές εικόνες και οι εικόνες του Μυστικού Δείπνου και των μεμονωμένων αγίων του επιστυλίου ζωγραφίστηκαν σύμφωνα με τη ναζαρηνή τεχνοτροπία και την τεχνική της ελαιογραφίας, ενώ οι εικόνες των Αποστολικών σύμφωνα με τη νεοβυζαντινή τεχνοτροπία και την τεχνική της αυγοτέμπερας. Η ναζαρηνής τεχνοτροπίας εικόνες ζωγραφίστηκαν στο αγιογραφικό εργαστήριο της Μονής Σταυροβουνίου, ενώ οι εικόνες νεοβυζαντινής τεχνοτροπίας στο αγιογραφικό εργαστήριο του μοναχού Καλλινίκου Σταυροβουνιώτη (1920-2011).⁵³

Από το εικονοστάσιο απουσιάζουν εννέα μικρές εικόνες του επιστυλίου, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε αν κλάπηκαν πριν τη λήψη της συγκεκριμένης φωτογραφίας. Επίσης, στις δεσποτικές εικόνες του εικονοστασίου (αρ. 1-7 στη φωτογραφία) παρατηρείται αλλαγή θέσης των εικόνων του Χριστού, του Αποστόλου Ανδρέα, της Παναγίας και του Προδρόμου (αρ. 3-6 στη φωτογραφία). Οι δεσποτικές εικόνες από αριστερά προς τα δεξιά έχουν ως εξής: Άγιος Αντώνιος, Άγιος Σπυρίδων, Ιησούς Χριστός, Απόστολος Ανδρέας, Παναγία Βρεφοκρατούσα, Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος.

Στις δύο ζώνες του επιστυλίου φαίνονται στις φωτογραφίες τοποθετημένες τριάντα τέσσερις εικόνες, που προέρχονται από το Αποστολικό, το Δωδεκάορτο και άλλες που εικονίζουν μεμονωμένους αγίους. Η τοποθέτησή τους στο εικονοστάσιο δεν έχει κάποια λογική σειρά, εκτός της εικόνας του Μυστικού Δείπνου στην άνω ζώνη του επιστυλίου, πάνω από την Ωραία Πύλη.

Στην κάτω ζώνη του επιστυλίου είναι τοποθετημένες από αριστερά προς τα δεξιά οι εικόνες (αρ. από 8-24 στη φωτογραφία): 8. Αδιάγνωστος Απόστολος, 9. Άγιος Παντελεήμονας, 10. Απόστολος Παύλος, 11. Άγιος Λουκάς, 12. Αδιάγνωστος Απόστολος, 13. Αδιάγνωστο Απόστολος, 14. Αδιάγνωστος Απόστολος, 15. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 16. Ιησούς Χριστός, 17. Απόστολος Ματθαίος (;), 18. Άγιος Μάμας, 19. Ψηλάφηση του Θωμά (;), 20. Άγιος Χαράλαμπος (;), 21.

53. Γ. Κ. Λάμπρου, *Ο αγιογράφος Καλλίνικος Σταυροβουνιώτης*, Λευκωσία 2003.

Εικ. 26: Το εικονοστάσιο με τις εικόνες του νέου ναού του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Άγιος Δημήτριος, 22. Άγιος Στυλιανός (;), 23. Αδιάγνωστος Απόστολος, 24. Άγιος Σπυρίδωνας.

Στην άνω ζώνη με την ίδια φορά είναι τοποθετημένες οι εικόνες (αρ. 41, 25-40 στη φωτογραφία): 41. Δύο αδιάγνωστοι έφιπποι άγιοι, 25. Άγιος Βασίλειος (;), 26. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (;), 27. Αδιάγνωστος Απόστολος, 28. Άγιος Νικόλαος, 29. Αδιάγνωστος Απόστολος, 30. Μυστικός Δείπνος, 31. Αδιάγνωστος Απόστολος, 32. Αδιάγνωστος Απόστολος, 33. Βάπτισμα Χριστού (;), 34. Αδιάγνωστος Απόστολος, 35. Αδιάγνωστος ασκητής, πιθανώς ο Αντώνιος ή ο Κενδέας, 36. Άγιος Νεκτάριος, 37. Άγιος Στέφανος (;), 38. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 39. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 40. Αδιάγνωστο θέμα. Στην εικόνα του Αγίου Αντωνίου (αρ. 1 στη φωτογραφία) υπήρχε προσηλωμένο ασημένιο φωτοστέφανο.

Η προσπάθεια συλλογής, έρευνας και μελέτης του μοναδικού αυτού

εποπτικού και πληροφοριακού υλικού, το οποίο αναφέρεται σε εικόνες και λατρευτικά κειμήλια από τις κατεχόμενες Μονές του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία και του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά, αποσκοπεί στην τεκμηρίωση της προέλευσης των εκκλησιαστικών αυτών θησαυρών και λατρευτικών κειμηλίων και την επιστροφή τους στους χώρους λατρείας και τους νόμιμους κατόχους των.

